

János Mihály

A MAKSAI REFORMÁTUS TEMPLOM „KIFEHÉRÍTÉSE” ADATOK A TEMPLOM KÖZÉPKORI FALKÉPEINEK FELFEDEZÉSÉRŐL, A TEMPLOM LEBONTÁSÁRÓL ÉS A KAZETTÁS MENNYEZET ELSZÁLLÍTÁSÁRÓL 1892–1893-BAN

A maksai templomot a 14. és a 15. században falfestményekkel díszítették. A reformációt követően a 17. században a középkori falképeket bemeszelték, majd a 18. század második felében a templombelsőt gazdagon festett faberendezéssel látták el. Az 1802-ben bekövetkezett földrengés után folyamatosan romló épületet 1893-ban lebontották. Ezt megelőzően, 1892-ben a málladozó vakolat és festékréteg alól a hajó északi oldalán újra előtűnő freskókat Huszka József (1854–1934) feltárta és lemásolta. Ugyanakkor a szentély északkeleti oldalfalán késő gótikus falképeket is észlelt, amelyeket a rossz megtartásuk miatt nem tárt fel. A templom újjáépítése folyamán az 1766-ban készült festett famennyezetet elajándékozták a budapesti Iparművészeti Múzeumnak, a berendezés megmaradt részeit pedig, az ülőpadok és az orgonakarzat mellvédjeit átmázolták.

A tanulmány a templombontás során feltárt falfestményekkel és a festett famennyezet lebontásával, valamint annak elszállításával kapcsolatos dokumentumokat foglalja össze.

Építéstörténeti adatok

A 19. században még kőfallal övezett református templomot Orbán Balázs (1829–1890) így írta le röviden: „Ez pedig az átmeneti korszakból való (13. század) tisztes épület, mit bizonyít már az is, hogy oldalajtaja csúcsíves, míg hátulsó főportáléja köríves. (...) Az ismert modoroktól eltérő sajátága e templomnak az, miszerint a hajóval hasonlélességű szentélynek nincsen meg a szokásos diadalíve, valamint az is, hogy e szentély egyenesen záródik. (...) tehát Maksa templomát a XIII. század végén, vagy a XIV. elején épültnek kell hinnem.”¹

¹ ORBÁN Balázs 1869, 181.

² GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBES-TYÉN József 1995, 56.

³ MREhkLvt. *Jegyzések Azon dolgokról melyek meg nevezett Eklésia elől ülői által kötelességek szerint elő vétetődnek és végeztenek eszerint: Julyus 1-o napjától 1798, 1.*

⁴ MREhkLvt. *Jegyzőkönyve a Maxai Ev. Ref. Szt. Eklésiának az 1837-ik Esztendő Januarius Holnapja 1-o Napjától kezdve az 1851... Martius 27-ik napjáig, 61.*

⁵ *Egyháztanási jegyzőkönyv* (Cím nélkül). MREhkLvt. Ltsz. I.

Több háromszéki templomhoz hasonlóan az 1802-ben bekövetkezett földrengéskor a maksai is súlyosan megrongálódott, tornya, amelyet a mai kutatás középkori eredetűnek vél,² ekkor részben leomlott.³ A szegény egyházközség hosszú évtizedeken át csak kisebb javítások révén volt képes fenntartani az épületet. Bár 1843-ban már tervezték egy új templom építését,⁴ erre csak ötven évvel később került sor. Az 1892. szeptember 11-én tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyve szerint a lelkész: „[...] czélszerűnek látná, hogy mielőtt azon ősi templom, melyben e helyre letelepült nép oly sok századon át emelte Istenéhez esdő és hála imádságát, illőnek látná lebontás előtt, még egyszer ott egybe gyűlni hála imát rebegni a multért és esdőt a jövőért”.⁵ A templomot végül 1893 tavaszán bontották le, miután Fittler Kamill (1853–1910) műépítésznek, a Magyar Iparművészeti Múzeum munkatársának felügyelete mellett március végén a kazettás mennyezetet leszerelték és Budapestre szállították.⁶

A falfestmények feltárása és másolatok készítése

Huszka József már háromszéki kutatásai kezdetén, 1881-ben megfordult Maksán, ahol a református templom festett faberendezését tanulmányozta, és több rajtot készített az 1766-ban felszerelt kazettás mennyezetről és más berendezési tárgyak díszítvényeiről.⁷ Akkor láthatta először a mészréteg alól előtűnő középkori falképnymokat, amelyekről az 1885-ben közzétett tanulmányában röviden megemlékezett.⁸ Jancsó Ferenc lelkész hívására⁹ 1892 augusztusában Budapestről Maksára utazott hogy feltárja és lemásolja a korábban észlelt falképeket. Augusztus 11-én két színvázlatot¹⁰, 23 ívből álló pausz másolatot¹¹ és 8 db. fényképfelvételt készített a

15, 485.

⁶ Uo., 506–507.

⁷ FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 102–103 (140, 141, 142, 143. sz. rajz).

⁸ HUSZKA József 1885, 212.

⁹ MAGYARI György 2005, 8.

¹⁰ Néprajzi Múzeum, Antropológiai Adattár. Ltsz. R 10249, R. 10250.

¹¹ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (a továbbiakban KÖH), Tervtár. Ltsz. nélkül.

templom északi oldalán talált Szent László-legenda ciklusról, az alatta húzódó regiszter töredékeiről¹², a kazettás mennyezetről¹³, és az épület északkeleti nézetéről¹⁴, majd az épület felmérési rajzával végezte be a munkát.¹⁵ Budapestre visszatérve a falképekről készült színvázlatokat két összesítő rajzban véglegesítette, a helyszínen készült felmérési rajz alapján pedig a templom alaprajzát újrarajzolta 1:100-as léptékben, magyarázó szöveggel ellátva, amelyből arra is fény derül, hogy a templom régi szentélyének késő gótikus boltozata részben még megmaradt, és a szentély északi oldalát is falfestmények díszítették.¹⁶

A kidolgozott rajzokat a templom és a falképek leírásával együtt, 1893. május 14-én kelt levél kíséretében küldte be a Műemlékek Országos Bizottságának: „Tisztelt Bizottság! Háromszék megyében Maksán az idén bontottak le egy toldott-foldott düledező templomot, melynek fenntartása már lehetetlen volt. A lebontás előtt szerencsés véletlen folytán a régi freskókat pauszokban, fényképen és színes másolatban megmentettem, mit a természetben is megmentett festett mennyezet fényképével együtt van szerencsém a tek[intetes] Bizottságnak benyújtani. Budapest, 1893. máj. 14. Huszka József főgymn. tanár.”

A Műemlékek Országos Bizottsága május 15-én vételezte a küldeményt: „Huszka József a Maksai templom falképeiről készített 2 db. színvázlatot¹⁷, 1 db. alaprajzot¹⁸, 4 db. pauszt¹⁹ és 8 db. fényképet²⁰ benyújtja, s egyúttal a templom leírását is betérjeszti.”²¹

A templom- és falképleírást, mivel ez Huszka egyik legrészletesebb kézírata, amely a Műemlékek Országos Bizottsága iratai között fennmaradt, itt teljes terjedelmében közöljük: „A maksai (Háromszék m.) ev. ref. templom. A régi moksákról elnevezett háromszéki falunak a temploma is meglehetősen réginek látszik, illetve látszott, míg düledező girbe-görbe falaival állott; mert ma már lehordták. Midőn értesültem a múlt nyáron a templom leendő sorsáról, siettem megmenteni a menthetőket. Tudtam már régebről, hogy a falain freskók vannak, azért rögtön kibontásukhoz fogtam. Egy-két kaparásra felismerem a székely templomok éjszaki falának Szt. Lász-

lóját, illetve cserhalmi ütközetét. A leányszabadító király ugyan egy kicsit emlékeztet a paprikajancsikra nagy feje és rövid lábacskaival (különösen a birkózási jelenetben), de azért egészében a nagy jelenet, az ő stilizált fáival, kétszarvú kunjával és a király pihenésével (a leány ölében); teljesen azonos a többi székelyföldi László-legendákkal. A kunt űző király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik, a leány ledobott kendője. Az ütközet alakjai is csak a szokásosak, s különösen a gelencei freskókra emlékeztetnek, azonban van az egyes alakokon sok rendkívüli is. Ugyanis az egyik magyar vitéz vörös tollas zárt sisakban küzd, melyről a sisaktakaró messze hátra lobog. A pólyás paizsok a szokásos csúcsíves alakúak, valamint a sisakok is. A kunok kardja görbe, a magyaroké egyenes (?). A puzdrát mindkét fél a jobb oldalon az övre akasztva hordja. A magyarság nagy része dárdáz, csak a hátulsók nyilaznak. A cipők nem szerfelett hegyesek, sőt a kunoké egész tompa, mintha szőrös bőrből készült volna. Nyakát mindkét fél sodronypáncéllal védi. Nagyon nevezetes ethnografikus jelenség, hogy a Moldovából betörő kunok feje szakasztott mai oláh típus, különösen moldovai. E vonást a többi székely képeken nem vettem észre, s ha megvan, nem olyan szembeszökő, mint itt. A csata alatt még öt-hat szentnek a fejéből látszanak töredékek, de alig-alig kivehetően. A legelsőn mindenesetre nőt látunk keresztel kezében. Templomunk úgy látszik eredetileg egy kis román kápolna volt, melyből még áll a freskós fal, s talán a vele szemben levő is – bár később hosszában is megtoldották, s valószínűleg akkor szélesítették is. E toldáskor kapta a hajó mai alakját. A szentély ismét későbbi toldás, mégpedig katolikus, mert az egyenes záródáson a Golgothát véltem felismerhetni a teljesen tönkrement és kibonthatatlan XV. századi falképen. A szentély éjszaki falán is vannak freskónyomok és egy későbbi díszítőfestés nyomai. A szentély boltozott lehetett, legalább a düledező falak nyújtottak e feltevésnek némi támpontot egész jól mutatván a boltkövek és konsolok helyét. A hajót a szentély toldásakor emelték jelen magasra fel. Tehát a régi kápolna négy nagy átalakításon jutott reánk, me-

¹² Néprajzi Múzeum, Fotótár. Ltsz. 70515, 70519, 70520, 70521, 70522.

¹³ Uo. Ltsz. 70517, 70518.

¹⁴ Uo. Ltsz. 70516.

¹⁵ Néprajzi Múzeum, Antropológiai Adattár. Ltsz. R10252. A Néprajzi Múzeum Huszka József gyűjteményes kiállításának katalógusában közölt, R.10251 leltári számú templomalaprajzot nem Huszka készítette, mint ahogy az ábrát kísérő szövegben olvasható. (FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 56.) A fent idézett *Egyházközségi Jegyzőkönyv* 469. oldalán feljegyzett adatokból következtetve a rajz Darvas Lajos sepsiszentgyörgyi mérnök munkája, aki a templom újjáépítésében vett részt. Tőle kaphat-

ta Huszka, aki ezt, mivel nem ő készítette, nem is küldte be a Műemlékek Országos Bizottságának (a továbbiakban MOB), hanem saját rajzai között őrizte meg. (Vö. TASNÁDI Zsuzsa 2006, 37.)

¹⁶ KÖH Tervtár. Ltsz. K. 3319.

¹⁷ Uo. Ltsz. FM 324, FM. 325.

¹⁸ Uo. Ltsz. K. 3319.

¹⁹ Uo. Ltsz. nélkül, 23 db.

²⁰ A Néprajzi Múzeumba került 8 db. fénykép másodpéldányáról lehet szó, amelyekből a KÖH Fotótárában csak egyet tudunk azonosítani. Neg. sz. 147949.

²¹ KÖH, Könyvtár. MOB iratok, 1893, 48. sz.

lyekről aligha beszélnek a táмок bevéselt évszámai (1507; 1670. év) Hacsak az 1507 szám nem jelenti a szentély építését, bár a hajó támján olvasható. A harang felírása 1537. Az iparművészeti múzeum számára megmentett renaissance magyar festett mennyezet jó késői dátumot hord. Budapest, 1892 máj. 16. Huszka József.”

Huszka a jelentés keltezését nyilvánvalóan elhibázta, valójában 1893. május 16-án írhatta, és pótolta ki ezzel a Műemlékek Országos Bizottságánál május 15-én bejegyzett küldeményét.²²

A Műemlékek Országos Bizottsága június 17-én tartott ülésében bírálta el a rajzokat, és 250 forint tiszteletdíj kifizetését javasolta értük a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak,²³ amelyet a minisztérium Huszkanak is is fizetett.²⁴ Érdemes felfigyelni az összeg nagyságára! Eközben a maksaiak Huszka biztatására felajánlották a kazettás mennyezet díjtalan átadását az Iparművészeti Múzeum számára, majd miután a Vallás- és Közoktatási Minisztérium fizetett érte 100 forintot, az egyháziak azt nagy tisztelettel köszönték meg.²⁵

Huszka, mint a fentiekből kitűnik, a helyszíni vázlatokat két akvarellben dolgozta ki, ezek és a 23 darabból álló pausz másolat maradt a Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében. A helyszíni vázlatok és a fényképek egy példánya Huszka tulajdonában maradtak haláláig, majd hagyatékával, 1934-ben a Néprajzi Múzeumba kerültek.

Huszka a fényképekből a maksaiaknak is küldött: „1893. augusztus 6-án tartott egyházi tanácsülés jegyzőkönyve. 1. Amikor elnök lelkész előterjeszti, hogy rajztanár Huszka József úr, a múlt évben régi templomunk mennyezetét és az orgonát, úgyszintén a templom és torony külső alakját lefényképezte volt, és akkori ígérete szerint azokból egy-egy példányt egyházközségünk részére emlékül meg is küldött, és kérdésül tűzi ki, hogy hová kívánna a nemes tanács azokat elhelyeztetni? – Határozat: a fényképpéldányok megküldéséért Huszka tanár úrnak egyházi tanácsunk jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz – a sok századok viharai közt fennállt templom fényképeinek megörökítése végett azoknak tisztességes ráába üveg alá tétetését megyebíró a[ty]afiának meghagyja, hogy azok, majd ha az új templom elkészülend, annak falára a

szószék mellé felfüggesztessenek, addig is, ha ráába tétetnek, s a lelkész úrnál megőriztessenek.”²⁶

Huszka a Műemlékek Országos Bizottságának küldött jelentésén kívül nem írt a maksai falképekről, és rajzait sem közölte. 1894-ben a *Pallas Nagy Lexikona* falfestmények szócikkében futólag megismételte a maksai jelentéséből a kunok fiziognómiájáról tett megállapításait, de csak a székyderzsi Szent László-legenda másolatát közölte.²⁷ Első alkalommal 1900-ban, Nagy Géza (1855–1915) használta fel a maksai Szent László-legenda ütközet jelenetének másolatát,²⁸ azután a rajzok évtizedekig lappangtak a Műemlékek Országos Bizottsága fiókjaiban.

A Néprajzi Múzeumba került maksai fényképfelvételekre Györffy István (1884–1939) hívta fel Balogh Jolán (1900–1988) figyelmét, aki a felvételek egy részét 1943-ban közölte.²⁹ 1954-ben Radocsay Dénes (1918–1974) falképkorpuszában csupán a Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében található fényképekről szólt³⁰, annak ellenére, hogy Gerecze Péter (1856–1914) falképjegyzékében, amelyre Radocsay nagymértékben támaszkodott, a színvázlatok és pausz másolatok is szerepeltek.³¹

A román művészettörténészek közül Vasile Drăguț (1928–1987) vizsgálta meg a maksai akvarellmásokat a Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében, és részleteiket a Szent László-legenda falképeit elemző tanulmányának kíséretében, 1974-ben közölte.³² Drăguț Huszka másolatait az elpusztult falképek stílusvizsgálatára és datálására is felhasználta. Az 1979-ben megjelent, a romániai gótikus művészetet tárgyaló művében a maksai falképek stílusát a küüllőalmási (Alma pe Târnava) Szent György-falképpel rokonította, ugyanakkor a képek keletkezését a 15. század elejére datálta.³³

A Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében őrzött két akvarellmáskolatot teljes egészében Lukács Zsuzsa közölte az 1980-ban megjelent tanulmánya illusztrációiként.³⁴ Végül a Néprajzi Múzeum és a Műemlékek Országos Bizottsága, illetve ma már Kulturális Örökségvédelmi Hivatal gyűjteményeiben található akvarell és pausz másolatok Kerny Terézia jóvoltából László Gyulának (1910–1998) *A Szent László-legenda középkori falképei* c. munkájában láttak napvilágot.³⁵ Különösen fontosnak tekint-

²² Uo. A levél fotókópiáját a szöveg olvasata nélkül I. FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 57 (66. sz. kép).

²³ KÖH, Könyvtár. MOB iratok 1893, 48.

²⁴ MTA Művészettörténeti Kutató Intézet. Regeszta másolat gyűjtemény, Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratai, 31482.

²⁵ *Egyháztanácsai jegyzőkönyv*. MREhkLvt. Ltsz. I. 15, 493.

²⁶ *Közgazgatási ügyek*. MREhkLvt. I. 16, 3. A fényképek azóta elhanyagoltak.

²⁷ *A Pallas Nagy Lexikona*, VI, 672.

²⁸ NEMES Mihály – NAGY Géza 1900, 30. fekete-fehér tábla.

²⁹ BALOGH Jolán 1943, 36, 7–8. sz. kép.

³⁰ RADOCSAY Dénes 1954, 170.

³¹ GERECZE Péter 1905, 502.

³² DRĂGUȚ, Vasile 1974, 9. és 10. kép.

³³ DRĂGUȚ, Vasile 1979, 225, 263.

³⁴ LUKÁCS Zsuzsa 1980, 15. és 16. sz. kép.

³⁵ LÁSZLÓ Gyula 1993, 45–46, valamint pauszmásolatok (48 a–b. kép.)

hetjük, hogy a kötetben Kerny Teréziának első ízben sikerült a pausz másolatokat összesíteni és közölni, így azok jól összevethetők az akvarellmásolatokkal.

Az elpusztult falképek fontosságára utal, hogy legújabban két nagyszabású kiállítás katalógusában is szerepeltek a Huszka-féle másolatok.³⁶

Huszka József falképmásolatai (Katalógus)

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal gyűjteményeiben őrzött munkáknál a Huszka által adott címet használjuk, vagy pedig, ha ilyen nem volt, akkor mi magunk adtuk az ábrázolt téma alapján megfelelő megnevezést a rajznak.

Huszka címeit kurzívval jelöljük, mint ahogy minden más olyan szöveget a rajzokon, amely Huszka-tól származik.

A Néprajzi Múzeumban lévő munkáknál a leltárkönyvben vagy kartotéklapokon szereplő megnevezést használjuk.

A munkák leltári száma után magyarázó szövegben pontosítjuk a falképek témáját. Itt térünk ki Huszka rajzokra írt hosszabb feljegyzéseire, amelyeket dőlt betűs formában idézünk. Kurzívval jelöljük még a másolat közlése esetében a reprodukció számát az illető közleményben.

A munkák méreteit a grafikai gyűjteményekben használatos milliméterben adjuk meg.

A falképmásolatok mellett szükségesnek láttuk a *Kiegészítő rajzok* tételbe foglaltan az épületfelmérési vázlatot is leírni.

A katalógusban szerepel a falképekről készült fényképek jegyzéke. Ebben a rajzokhoz hasonlóan a múzeumi gyűjtemény irataiban használt megnevezést vettük át, esetenként pontosítva a felvételen látható falképek témáját.

A fényképek vagy negatívok muzeológiai leírására nem vállalkoztunk, csak a beazonosításhoz szükséges adatokat lajstromoztuk.

A másolatok műtárgyleírását – egy-két eset kivételével – a saját vizsgálódásunk nyomán rögzítettük. A gyűjteményi nyilvántartó dokumentumok (iktató- és leltárkönyvek, törzsívek, kartotéklapok) adatai és az általunk végzett mérések vagy megfigyelések közötti eltérésekért természetesen miénk a felelősség.

A lajstromba vett rajzok, fényképek és negatívok vagy üveglemezek állapotára nem tértünk ki.

Huszka falképmásolatainak és fényképeinek korábbi közlését, illetve kiállításokon való bemutatását igyekeztünk számba venni, ám ezirányú kutatásunk eredménye korántsem teljes. A közölt másolatoknál csak a teljes rajz reprodukcióját vettük figyelembe.

A másolatokra vonatkozó irodalmi utalások közül az általunk ismert legutóbbi bibliográfiai adatot jelöltük meg.

Végül kísérletet teszünk Huszka József falképmásoló módszerének behatóbb vizsgálatára. Ennek érdekében kiemelten elemezzük azokat az akvarell-, rajz- vagy pauszlapokat, amelyek erre a célra esztétikai és tartalmi szempontból a legalkalmasabbak. A rajzok elemzésével nem célunk ítéletet mondani arról, hogy mennyiben sikerült egy-egy falfestmény „hű és díszes” másolatát elkészíteni. A másolat hűsége eleve kérdéses! Célunk az volt, hogy a másolatok művészettörténeti szempontú, dokumentációs értékét felbecsüljük. Ezt különösen fontosnak tartjuk a maksai templom esetében, mert az eredeti mű, a falfestmény már elpusztult.

Rajzok és fényképek a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal gyűjteményeiben³⁷ (Tervtár)

I. Akvarell másolat

1. *A maksai ev. ref. templ. falképei Háromszéken* (2. ábra)

- Ltsz. FM. 324.

- A hajó északi falán, fent a Szent László-legenda ütközet jelenete, alatta a Szent Kereszt-legendából a Szent Kereszt megtalálásának három jelenete. A rajz alatt tussal írva a falképek hosszmérete: 7,67 m.

- Akvarell, papír kartonra kasírozva.

- 245 x 405 mm.

- j.j.l.: *Huszka József 1892.*

- Restaurálva 1989-ben.

- Közölte LUKÁCS Zsuzsa 1980, 16.

2. *A maksai ev. ref. templom falképei Háromszéken* (3. ábra)

- Ltsz. FM. 325.

- A hajó északi falán a Szent László-legenda üldözés, párviadal, lefejezés, pihenés jelenete. A rajz jobbszélen a falképregiszter magassága: 1,12 m. A rajz alján a négy jelenet hossza: 3,80 m.

- Akvarell, papír, kartonra kasírozva.

- 185 x 497 mm.

- j.j.l.: *Huszka József 1892.*

- Közölte LÁSZLÓ Gyula 1993, 71, 46. Montázs a Ltsz. FM 324 Szent László-legenda jeleneteivel.

II. Pausz másolatok

- 23 íven a templomhajó északi oldalán elhelyezkedő falképekről.

³⁶ FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 55–56; MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin (szerk.) 2000, 156.

³⁷ A katalógusban előforduló rövidítések: FM – falképmásolatok; HJ – Huszka József; j.j.l. – jelzés jobbra lent; j.b.l. – jelzés balra lent; Ltsz. – leltári szám; sz.n. – szignó nélkül.

- j.j.l. a 23. íven: *Maksa 1892*. A pausz másolatok tussal és ecsettel készültek.
- Közölte LÁSZLÓ Gyula 1993, 72. 48. a–b.

III. Kiegészítő rajz

1. *A maksai ev. ref. templ. 1892-ben* (1. ábra)
 - Ltsz. K 3319.
 - A lebontott templom alaprajza (*Mérték: 1:100*), a falképek elhelyezkedésére, a templomépület különböző építési adataira és a harangra vonatkozó feljegyzésekkel. Kívül a nyugati portikusz alatt *Különálló torony nagy harangjának évszáma = 1537*. A hajóhoz csatlakozó nyugati és déli portikusz alaprajzában: *Toldott előcsarnok*. A hajó déli, nyugatról a második támpillérenél: *1507 év bevésve*. A szentély délkeleti támpillérehez: *1670 év bevésve*. A hajóban: *A templom egész magassága = 7 méter. A falfestmények felső szegélydíszítésétől a földig 3,55 m. mely a legrégebb eredeti templomfalak magassága is, mert a fölé vakolt fal láthatóan vékonyabb*. A hajó északi fala mentén: *A Szt. László-legenda falképei*. Szaggatott vonallal jelezve a freskós falszakaszt. *A szentély déli oldalához: A régi boltozat valószínű nyoma a düledező falak girbe-görbe felületén*. Szaggatott vonallal jelezve a boltívek nyomait. A szentély északkeleti falai mentén: *Késő csúcsíves stíli freskónyomok*.
 - Tus, papír.
 - 170 x 318 mm.
 - j.j.l.: *HJ 1893*.
 - Huszka József feljegyzéseit elhagyva, újrarajzolva közölte LÁSZLÓ Gyula 1993, 69. 44.

Rajzok és fényképek a Néprajzi Múzeum Antropológiai Adattárában

I. Akvarell

1. A maksai templom falfestményeinek képe
 - Ltsz. R. 10249.
 - Fent a Szent László-legenda ütközet jelenete, alatta a Szent Kereszt-legendából a kereszt megtalálásának három jelenete.
 - Színvázlat. Akvarell, papír.
 - 280 x 440 mm.
 - j.j.l.: *Maksa 1892 aug. 11.*, sz.n.
 - Közölte, a korábbi közléseket is feltüntetve FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 55. 63. A kép címe: „A lebontott református templom északi fala – Szent László-ciklus csatajelenete és Antiochiai Szent Margit-ciklus ábrázolása”.
 - Irodalom: KERNY Terézia 2000, 155.
2. A maksai templom falfestménye és ékítményes dísze
 - Ltsz. R. 10250.

- Két darab helyszíni vázlat a Szent László-legenda üldözés, párviadal, lefejezés és pihenés jeleneteiről; a lap jobb felső sarkában külön megrajzolva a falképregisztert fent keretező szegélydísz motívuma.
- Színvázlat. Akvarell, papír.
- 215 x 580 mm.
- a) j.j.l.: *HJ Maksa 1892 aug. 11.*; b) j.j.l.: *HJ Maksa 1892 aug. 11.*
- Közölte, a korábbi közléseket feltüntetve FEJŐS Zoltán (szerk.) 2006, 56, 64.
- Irodalom: KERNY Terézia 2000, 155.

II. Kiegészítő rajz

1. A maksai templom méretes alaprajzi vázlata
 - Ltsz. R. 10252.
 - Épületfelmérési manualé.
 - Ceruza, papír.
 - 213 x 288 mm.
 - j.b.l.: *HJ Maksa 1892*.
 - Közöletlen.

III. Fényképek a falképekről

1. Ltsz. F 70515: A Szent László-legenda pihenés jelenete.
2. Ltsz. F 70519: A Szent László-legenda üldözés jelenete.
3. Ltsz. F 70520: Fent a Szent László-legenda ütközet jelenete, alatta a Szent Kereszt-legendából a kereszt megtalálásának jelenetei.
4. Ltsz. F 70521: A Szent László-legenda üldözés, párviadal és lefejezés jeleneteinek részletei.
5. Ltsz. F 70522: Részlet a Szent László-legenda ütközet jelenetéből, alatta a Szent Kereszt-legendája jelenetei.

Összegzés

A számba vett rajzok és fényképek alapján szükséges néhány olyan észrevételt megfogalmazni, amelyek a falképek feltárásával, a másolatok készítésével és a falképek ikonográfiájával kapcsolatosak. A következőkre térnénk ki:

Huszka József az idő szorításában – a templom lebontása küszöbön volt, ő pedig csak az iskolai szünidőben tudott a maksai munkára időt szánni – arra szorítkozott, hogy az itt-ott előbukkanó falképek közül csak a hajó északi falán elhelyezkedő Szent László-ciklust, és részben az alatta húzódó regiszter töredékeit tárja fel, és azokról készítsen pausz másolatot, színvázlatokat és fényképeket.

A kutatást a szentély keleti zárófalán észlelt Kálváriára és az északi oldalfalon látott más falképekre azok rossz állaga miatt nem terjesztette ki, csak a Műemlékek Országos Bizottságának beküldött alaprajzon jelezte.

A kutatáskor készített színvázlatokat hazatérve a pausz másolatok és a fényképek segítségével dolgozhatta ki. Erre abból is lehet következtetni, hogy több részletben gazdagabbak a kidolgozott akvarellek a színvázlatoknál, vö. a Szent László-képsor ütközet jelenetének másolatait: míg a színvázlaton öt harcos jelenik meg a glóriás László mögött, a kidolgozott képen a pausz másolattal megegyezően már hét alakot látunk.

Ugyanígy érdemes megfigyelni, hogyan járt el Huszka a legenda felső keretdíszítményével: a színvázlaton külön megfestette a töredékes keret motívumát, amelyet azután a végleges képen a regiszter – általa megfigyelt – részére rajzolt be.

A Szent László-legenda falképeinek ikonográfijával kapcsolatban egy kellően nem értékelt megjegyzésre kell újból hivatkoznunk, amelyet Huszka fent idézett leírása tartalmaz: „A kunt űző király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik a leány ledobott kendője.” Pár évvel később, 1898-ban Huszka egy hasonló drapériamotívumról, amelyet a bögozi, 14. századi Szent László-legenda ütközet jelenetében festettek meg, így vélekedett: „A kép felső részén zászló vagy repülő kun köpeny látszik.”³⁸

Egy nemrég megjelent rövid elemzésünkben a két szokatlan képelem sokkal súlyosabb értelmére kerestünk lehetséges magyarázatot. Írásunkban a Dubnici Krónika szövegére alapoztunk, idézve a krónika azon részét, amelyben egy szemtanú szerint a tatárok ellen a székelyekkel együtt harcoló Szent László fölött segítőként Szűz Mária jelent meg. Következtetésünk szerint a bögozi templomban ma is jól látható és a másolatokból ismert maksai falképek drapériatöredéke a Madonna egykori ábrázolásának része lehetett, amelyet a megrendelő a Szent László-legenda ciklusában megfestetett. Ennek a feltételezésnek a művészettörténeti ellenérveit a közleményben figyelembe vettük, és kérdés marad az is, hogy miként ábrázolhattak egy egész alakot a falképregiszter megfelelő helyén.³⁹

Említettük fentebb, hogy Vasile Drăguț a maksai Szent László-legenda falképeinek stílusát a kükküllőalmási Szent György-falképpel hozta kapcsolatba. Megfelelő fenntartásokkal viszonyulva a falképmásolatok pontossága iránt, az tűnik valószínűbbnek, hogy leginkább a sepsikilyéni unitárius templombeli Szent László-legenda kínálkozik az analógiák keresésére. A két sorozat számos formai hasonlóságát lehet megfigyelni: a jelenetek kompozíciója, különösen a birkózás és a lefejezés jelenete; az alakok suta meg-

formálása; a tájra utaló elemek, a domborzat hajlított vonalai vagy a fák lombjai mind-mind egyetlen műhely felfogására mutatnak, és ezt a benyomást erősítik meg a hasonló viseletek.

Sok azonos gesztust, mozdulatot lehet látni a két cikluson, pl. az elrabolt lány mozdulatát, amint a bal kezével a kun íját tartja, jobb karjával pedig átöleli az elrablója derekát. Azonos ugyanakkor a lovak naturalisztikus ábrázolása, többek között az is, ahogyan egy-egy ló a farába fúródó nyílvesztőtől fájalmában odavizel.

A két képsorban megfigyelhető hasonlóságok mellett viszont jól látható különbségek is vannak. A kilyéni ütközet jelenet, harcosokkal és lovakkal zsúfolt lendületes előadása egészen más, mint a maksai, amely ehhez képest lassú, szinte eseménytelen küzdelem. Ha összevetjük a két birkózás jelenetet, szintén jelentős eltérést figyelhetünk meg. A maksai képen, ahogyan már számos Szent László-ciklusból ismerős, a két hős egymást megragadva viaskodik, miközben a lány a bárdal a kun lábára sújt. A kilyéni képen ezenkívül a két ágaskodó lovat is megfestették, a kun lovát is, amint a legendaábrázolásokban egyedülállóan épp Szent László vállába akar harapni.

Végül még két különösen fontos eltérést észlelhetünk a sorozatok között. Kilyénben a legenda zárójelenete, a pihenés nem látható, ezzel szemben a hajó teljes nyugati falát kitölti a vár jelenet vagy a kivonulás. Bár ez utóbbit lehetséges, hogy a maksai templomban ugyanott megfestették, a templomhajó megnyújtásakor, talán a 17. században ezt a falszakaszt lebontották.

A maksai Szent László-legenda falképei alatt egy másik ciklus három, keretbe foglalt jelenetéből láthatók töredékek a másolatokon. „A csata alatt – írja Huszka – még öt-hat szentnek a fejéből látszanak töredékek, de alig-alig kivehetően. A legelsők mindenestre nőt látunk kereszttel kezében.”⁴⁰ Magyarai György szerint: „A közép templomtosten és a hajón Szent Margit és több, zárdai szenvedés árán szentségre jutott arcz plasztikus ártatlansággal igyekezett a régi századok vallásos buzgalmát ellőnkbe idézni.”⁴¹ A nehezen azonosítható jelenetek talán a Szent Kereszt legendájából a Szent Kereszt feltalálásának és kipróbálásának, vagyis Szent Ilona történetének jelenetei lehettek. A legenda szerint Krisztus halála után az elásott keresztet Szent Ilona császárné találja meg, annak a Constantinus császárnak az anyja, aki a kereszt jelével győzött Maxentius fölött. A három kereszt közül egy csoda segít kiválasztani a Szent Keresztet: egy halott feltámad a föléje tartott kereszt hatására.⁴²

³⁸ HUSZKA József 1898, 393.

³⁹ JÁNÓ Mihály 2007, 413–423.

⁴⁰ KÖH Könyvtár. MOB iratok 1893, 48. sz.

⁴¹ MAGYARI György 2005, 8.

⁴² SEIBERT, Jutta (szerk.) 1986, 289. Lásd még: BRAUNFELS, Wolfgang – KIRSCHBAUM, Engelbert (szerk.) 1974–1976 1. 1994. 6. 486–490.

A festett famennyezet lebontása és elszállítása

A festett kazettás mennyezetről és annak lehetséges megszerzéséről Huszka József szóban értesítette Radisics Jenőt (1856–1917), az Iparművészeti Múzeum igazgatóját – két fényképet átadva a maksai felvételeiből.⁴³ Radisics Jenő ezt követően már 1892 szeptemberében levélben fordult a maksai egyháztanácsához a mennyezet átadását kérve a múzeum számára. Majd, miután a mennyezet Budapestre került, azt a múzeum új épületében, az ún. „Magyar Teremben” helyezték el véglegesen.⁴⁴

Levezés a mennyezet lebontásáról és elszállításáról az Iparművészeti Múzeum és a maksai református egyházközség között⁴⁵

1. Radisics Jenő igazgató levele a maksai egyháztanácsához (kivonat):

„(...) Huszka József tanár, a magyar művészet emlékeinek lelkes gyűjtője s szakavatott ismerője az Országos Magyar Iparművészeti múzeumnak figyelmét a maksai ev. ref. egyház festett famennyezetére volt szíves felhívni, mint amely a templom kilátásba vett lebontása folytán abból el fog távolíthatni.

A lebontás folyamatba vételét megelőzve, bátorságot veszek tehát magamnak a tiszt. egyháztanácsához e mennyezetnek a múzeum részére leendő átengedése iránt tiszteletteljesen fordulni.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum ui.: az egyetlen országos intézet, amelynek feladata az elmúlt korszakok emlékeit, amennyire azok a művészeti ipar keretébe vágnak, felkutatni, s ha csak lehet, gyűjteményeibe sorolva az utókor számára fenntartani. Kötelessége ennél fogva minden kínálkozó alkalmat megragadni, hogy ebbéli rendeltetésének eleget tegyen, kivált, ha olyan emlék forog szóban, amelyben nemzetünk művészi felfogása s ízlése érvényre jut, s aminő például a szóban forgó famennyezet is.

A múzeum csekély javadalma kizárja azt, hogy valami fényes ellenszolgáltatást ajánljon fel; azt sem tudom, követel-e ilyet a tisztelt egyháztanács arra való tekintettel, hogy az esetleges lebontás, nemkülönben az ideszállítás amúgy is tetemes költségeket fogna okozni az intézetnek. Lehet, hogy a tisztelt egyháztanács jutalmát ama nemes öntudatban fogja keresni és találni, hogy őseiknek művészi munkáját nagylelkűen oly helyre tette le, ahol az elpusztulás veszélyének kitéve nincsen, s az adakozó nevével együtt az utókorok át fog szállani.

A tisztelt Egyháztanács[nak] a nagybecsű elhatározását mielőbb kérném, mert intézetünk már jövő tavasszal hozzáfog a gyűjteményeihez méltó új palota építéséhez, s eleve gondolkodhatnék oly helységről, amelyben a mennyezet eredeti rendeltetéséhez képest valamely terem mennyezetét képeznék, s miként például egy másik termét azon színesre kifestett fa chorus méreteihez fogja idomítani, amelyet nemrég kapott a felső vidék egyik templomából (...)

Budapest, 13. IX. 1892.⁴⁶

2.a. Jancsó Ferenc maksai lelkész értesíti az Iparművészeti Múzeumot a mennyezet díjtalan átadásáról, és intézkedést vár annak lebontásáról (I.):

„Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának, Budapesten.

Folyó évi 149. sz. a. kelt becses fölhívására vonatkozólag még csak most lehetek szerencsés a következő tiszteletteljes válaszomat megküldeni:

Egyházközségünk előljárósága, bár a templomépítés létesíthetése az egyházközség minden fillére, s az egyháztalok áldozatkészsége is igénybe van véve! de tekintve a nemes célt, régi templomunk szépen festett famennyezetét díjtalanul átengedi az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részére, csakhogy annak lehető épségbeni lebontatására és elszállítására vonatkozó becses intézkedését méltóztat annak idejében megtenni.

A régi templom lebontása – a tervezet szerint a jövő év kora tavaszán fog megtörténni, amit a munka megkezdése előtt legalább tíz nappal a mélyen tisztelt Igazgatóságnak szerencsém leendő bejelenteni.

Kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett vagyok a Nagyon tisztelt Tekintetes Igazgatóságnak! Hazafi, kész szolgálja Jancsó Ferencz maksai ev. ref. lelkész.

Maksán, november hó 7-én 1892.”

2.b. A múzeum felajánl 100 forint hozzájárulást a maksaiaknak az új templom építéséhez; ennek engedélyezését kéri a vallás- és közoktatási minisztertől (kivonat):

„Főtiszteletű Jancsó Ferenc ev. ref. lelkész úrnak, Maksa

Főtiszteletű lelkész Úr, Különös örömmel és meglepéssel vettem az ig[en] tiszt[elt] egyházközség előljáróságának nagybecsűlt soraiban e hó 7-én 75. sz. kelt közölt ama hazafias és önzetlen elhatározását, amely szerint az a templom kifestett régi

⁴³ Magyar Iparművészeti Múzeum Adattára. F. Ltsz. 4253, 13.425. A karzatról és a mennyezetről készült két felvétel megtalálható a Néprajzi Múzeum Adattárában (Ltsz. F 70518 és F 70517), illetve a karzatról a KÖH Fotótárában (Ltsz. 28432).

⁴⁴ ÁCS Piroska 1996, 59. 143. sz. jegyzet. A „Magyar Terem” fényképe a mennyezettel. Uo., 62.

⁴⁵ Az Iparművészeti Múzeum részéről küldött leveleknek csak a Beszédes J. által készített, kivonatos másolatait találtuk meg a múzeum Adattárában. Ezeket közöljük a maksai lelkész eredeti leveleivel együtt.

⁴⁶ Iparművészeti Múzeum, Adattár. Iktatókönyv, 1892, 149. sz.

famennyezetét díjtalanul engedi át az Orsz[ágos] Magy[ar] Iparm[űvészeti] Múzeumnak.

Kegyeskedjék, kérem addig is, amíg a Miniszter Úr Ő Nagyméltósága, akit eziránt egyidejűleg megkerestem, köszönetét kifejezné, az intézet nevében mondott őszinte hálám tolmácsa lenni azzal, hogy a múzeum felsőbb jóváhagyás reményében elismerésképp 100 forinttal járul a tavasszal az új templom építésének költségeihez, s a lebontásról, valamint a szállításról annak idején gondoskodom (...)

Budapest, 1892. 11/XI.”

2.c. „A maksai (Háromszék megye) ev. ref. lebontás alá kerülő temploma egy színesre kifestett 17. századbeli famennyezettel bír, amely az Excellenciád által kegyesen adományozott mezőcsáti fakórus párja, s ép úgy, mint ez, a régi magyar díszítő művészet egyik jellemző emléke.

Huszka József tanár abbéli biztosításai, hogy a famennyezetnek az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részére leendő megszerzése, az általa előlegesen nyert információk alapján nehézségekbe ütközni aligha fog, felkértem az elől nevezett egyházközség elöljáróságát, engedné át azt az intézet számára.

Az egyházközség e hó 7-én 75. sz. alatt kelt levelében válaszólag kijelenti, hogy jóllehet a templomépítés létesíthető része a község minden fillére s az egyháztalagok áldozatkészsége is igénybe van véve, mindamellett régi templomának szépen festett famennyezetét a nemes cél iránt való tekintettel díjtalanul felajánlja.

Azt hiszem, hogy ez a hazafias és önzetlen elhatározás megérdemli, hogy azt Excellenciádnak bejelentsem azon alázatos kérés kapcsán, hogy egyrészt az illető egyházközségi elöljárósághoz sajátkezű levelet intézni s engem egyidejűleg felhatalmazni méltóztassék, hogy a múzeum elismerőleg 100 forintot ajánlhasson az újonnan építendő templom költségeihez.”⁴⁷

3. A vallás- és közoktatási miniszter a maksai református egyház építési költségeihez javaslatba hozott 100 forintnyi segílyt engedélyezi, és közli a múzeummal, hogy köszönőlevelet intéz a községhez (a.); Radisics Jenő erről értesíti a maksai egyházközséget (b.; kivonat):

3.a. „Tekintetes Radisics Jenő úrnak, az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatójának.

A f. évi november hó 11-én 198. sz. a. kelt jelentésére, a maksai ev. ref. egyházközség elöljáróságának, lebontás alá kerülő temploma festett és a 17. századból származó famennyezetének a Magyar Királyi Iparművészeti múzeum részére díjtalanul történt átengedéséért, köszönetemet egyidejűleg kifejeztem.

⁴⁷ Iparművészeti Múzeum, Adattár. *Iktatókönyv*, 1892, 198.

Az egyházközségnek elismerésképpen javasolt 100 forint építkezési járulékot illetőleg utasítottam a IX. Kerületi Magyar Királyi Állampénztárt, hogy ezen összeget Tekintetességnek hivatalos nyugtájára számadás kötelezettsége mellett fizesse ki.

Tekintetesség pedig ezen összeget a maksai ref. egyházközségnek bélyeges nyugta ellenében az ide alázart elismerő nyilatkozat kíséretében küldje meg.

Budapest, 1892. évi december hó 26-án.

Gr. Csánky [Dezső]”

3.b. „A vallás- és közoktatási Magyar Királyi Miniszter Úr Ő Nagyméltósága javaslatomra megnevezett év: december hó 20-án 52126. 12. sz. kelt rendeletével 100 forintot méltóztatott a maksai ev. ref. egyház által újonnan építendő templom költségeihez járulni, s egyben köszönőlevelet intézett az egyházközség elöljáróságához, amiért az a régi templom festett famennyezetét az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak díjtalanul átengedte.

Amidőn erről a tisztelt egyházközség elöljáróságot az említett köszönőlevélnek ide való csatolása mellett örvendetes tudomásul értesíteni szerencsém lenne, tisztelettel felkérem, hogy a szintén idezárt száz forint készpénz helyes átvételét az egyidejűleg küldött nyugtán, amely 32 krajcáros bélyeggel lesz ellátandó, elismerni, úgyszintén engem idejekorán a lebontás megkezdéséről értesíteni szíveskedjék.

Budapest, 1893. jan. 9.”⁴⁸

4. Jancsó Ferenc lelkész megköszöni a felajánlott összeget, egyben biztosítja a múzeumot a lebontáskor a kriptában előkerülő tárgyak átadásáról is.

„Nagyságos Radisics Jenő igazgató Úrnak Budapestben

Nagyságos Igazgató úr !

Hivatkozással múlt évi 227. számú, egyházközségünkhöz intézett tisztelt átiratára, van szerencsénk tiszteletteljesen becses tudomására juttatni, hogy régi templomunk festett mennyezetének az országos iparművészeti múzeum részére tett ajánlatából folyólag és nagyságod jóindulatú pártfogása után az egyház javára kiutalt száz forint tiszteletdíjat átvettük és az arról szóló nyugtát tisztelettel mellékeljük.

Egyházközségünk elöljárósága nem mulaszthatja el azon küldeményért nagyságodnak hálás köszönetet mondani, mert noha önzetlen hazafisággal tettük ajánlatunkat az országos nemzeti cél előbbrevitelére, mindazonáltal nem tagadhatjuk, miszerint szegény egyházunknak igen jól esett, hogy hívei áldozatkészségén templomépítési célra megtakarított filléreit a kitűzött cél megvalósításához azzal is közelebb vinni kegyes volt.

⁴⁸ Uo., 227.

Hálánk jeléül azon ígéretet tesszük, hogy a több százados templom és az alatta lévő kriptá lebontása alkalmával akár régészeti, akár más műbeccsel bíró tárgy kerülne elő, nagyságod közreműködésével azokat illetékes helyökre örömet átszolgáltatjuk; mert hiszen nekünk is érdekünk megmenteni és megörökíteni a történelem kincseit.

Ígéretünk szerint a régi templom lebontását kellő időben becses tudomására juttatjuk, hogy nagyságod a festmények lebontása és elszállítása érdekében a kellő lépéseket megtehesse.

Fogadja nagyságod egyházközségünk előljáróságának ismételten is hálás köszönetét!

Mely után maradtunk a Nagyságos igazgató úrnak hazafi szolgái:

Jancsó Ferenc ev. ref. lelkész, Magyar György jegyző, Maksai Mózes ref. gondnok

Maksán, 1893 évi január hó 19-én.⁴⁹

5. Radisics Jenő adatokat kér a mennyezetről.

„[...] Amint szerencsém volt annak idején megemlíteni a cím által átengedett famennyezet az Orsz. Magy. Iparm. Muzeum újonnan emelendő palotájában fog megfelelő módon elhelyeztetni. Az említett épület tervei munkában lévén, az annak szánt helyet már most ki kell jelölni s a mennyezet méreteihez, idomítani. Tisztelettel kérem tehát a címet méltóztassék velem mielőbb közölni hány méter hosszú és hány méter széles az átadandó mennyezet, s milyen alakkal bír az. Fogadja stb.

Bp. 1893 9/II.⁵⁰

6. Jancsó Ferenc küldi a kért adatokat és jelzi, hogy márciusra tervezik a templom lebontását:

„Az országos Magyar Iparművészeti Múzeum Nagyságos Igazgatójának! Budapestben!

Hivatkozással folyó évi 30 sz. alatt kelt becses fölhívására, templomunk felső mennyezetére vonatkozó értesítésünket van szerencsém a következőkben megtenni:

A mennyezet nyugoti szélessége: 6 m 50 cm

Keleti szélesség 4 m 70 cm

Közép szélesség 6 m 40 cm

Egész hossza 19 m

Így az összes mennyezet térfogata mintegy 111 m², van 75 négyzetlap, melyek közül nagyobbika darabonként 129 cm méretű, és kevés kivétellel épen is használható. A lebontás eszközéséről – ha az időjárás engedni fogja? – már a jövő hó elsőbb napjaiban lehet intézkedni.

Melyeknek tiszteletteljes jelentésünkkel vagyon: Nagyságos Igazgató Úrnak kiváló tisztelője,

Jancsó Ferenc ev. ref. lelkész.

Maksán, február hó 14-én 1893.⁵¹

7. Jancsó Ferenc értesíti a múzeumot, hogy március 15-én megkezdik a templom lebontását (a.); a mennyezet lebontásával és elszállításával megbízott Fittler Kamill múzeumőr kéri a bontás halasztását (b.)⁵²:

7.a. „Mélyen tisztelt Igazgató Úr! A vállalkozó a régi templom lebontását folyó hó 15. körül meg akarván kezdeni, azért teljes tisztelettel kérem: méltóztat[na] a festett mennyezet lebontása és elszállítására vonatkozó becses intézkedését előbb jeleztem idő előtt megtenni levén.

Kiváló tisztelettel Jancsó Ferenc maksai ev. ref. lelkész.

Maksán, 1893. martius hó 6-án.⁵³

7.b. „A nagytiszteletű lelkész Úr folyó hó 6-án kelt becses levelében a templom bontási munkálatainak megkezdését folyó hó 15. körül helyezi kilátásba. A dátum ezek szerint nem lévén egész határozottsággal megjelölve, az valószínűleg 8–10 napi késedelmet szenvedhet, és mivel alulírott, kit e bontási munkálatokhoz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum kiküld, a félévi záró vizsgálatok miatt csak folyó hó 22-én utazhatnék el Budapestről, tisztelettel kérjük a nagytekintélyű címet, hogy a bontási munkák megkezdését folyó hó 23. előtt ne rendelje el. Én 23-ára mindenesetre megérkezhetnék; az hogy miután 25–26-án ünnepek vannak, március 26-tól április 4-ig pedig a Nagyhét van, érdemes lesz-e a bontást 23-án megkezdeni és nem inkább várni április 6–7-ig, a húsvéti ünnepek elmúltáig?

Ha a nagytekintélyű cím a bontást 23-án mégis jónak látja megkezdeni, azért az ellen mi semmi kifogást nem emelnék, csak ne 23. előtt, mert ez időközben teljes lehetetlen volna nekem Budapestről eltávoznom.

Méltóztassék tehát a múzeumot elhatározásukról lehetőleg postafordultával tudósítani. Ha húsvét előtt mégis bontanak, én 23-án ott lehetek; ha húsvét utánra halasztanák, úgy április 7-én utazhatnék csak le.

Ez alkalommal még arra is kérem a nagytiszteletű címet, szíveskednék bennünket tudósítani, hogy Kézdi-Vásárhelyről mily alkalmatosság visz Maksára, és hogy ott lesz-e valami ajánlatos vendéglő és melyik, amelyben pár napig tartózkodni lehet?

Fogadja stb. Budapest, [18]93. március 9.

Fittler Kamill ör.⁵⁴

amelyet talán Huszka József készített.

⁵³ Uo., 50. Mellékelve a mennyezet szerkezete *A Maksai templom mennyezetének elrendezése* címmel és templomalaprajz.

⁵⁴ Uo., 50.

⁴⁹ Uo., *Iktatókönyv*, 1893, 19.

⁵⁰ Uo., 30.

⁵¹ Uo., 32.

⁵² A levelek között található még a mennyezet felmérési rajza,

8. Előkészületek az Iparművészeti Múzeum szakembereinek Maksára való utazásáról. Jancsó Ferenc lelkész levele az Iparművészeti Múzeumhoz (a); Fittler Kamill válaszlevele a Maksára való érkezése időpontjáról (b):

8.a. „Az országos Magyar Iparművészeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának! Budapesten.

Folyó évi 50. szám alatt kelt becses levelére van szerencsém – az egyháztanács megbízásából – következőleg válaszolni:

Az időjárás minálunk nagyon télies lévén! A templom mennyezetének lebontását folyó hó 23-ig elodázhathatjuk, de azt tovább halasztani nem tartanók célszerűnek, nehogy késedelmünkkel az építésre vállalkozónak munkája megkezdhetésében akadályul szolgáljunk! Azért tisztelettel kérjük a mennyezet lebontását folyó hó 23-án megkezdetni.

Községünkhöz – mintegy 3 kilométerre eső legközelebbi vasúti állomás az eresztevény-rétyi, s mint-hogy ott kocsik nemigen szokott az utasok szállításokra készletben lenni! azért tisztelettel kérjük: méltóztatna jelzett állomásrai megérkezését azelőtt legalább 24 órával velünk pontosan tudatni, hogy a kocsit mi is idejében odaküldhessük.

Végül tisztelettel tudatom azt is, hogy községünkben alkalmas falusi vendéglő van, ahol külön szobát és étkezést is lehet kapni, jutányosan. Melyeknek tudatásunk után vagyok kiváló tisztelettel

Jancsó Ferenc maksai ev. ref. lelkész
Maksán, március hó 13-án, 1893.”

8.b. „(...) Folyó hó 13-án kelt becses levelük következtében van szerencsém a Te[kintetes] Egyháztanács becses tudomására adni, hogy én innen Budapestről szerdán, folyó hó 22-én fogok az esti gyorsvonattal elutazni; Brassóban leszek tehát csütörtökön, folyó

hó 23-án délután 2 óra 9 perckor és a réty-eresztevényi állomáson ugyanaznap este 5 óra 31 perckor.

Igen kérem tehát, hogy a Maksára vivő kocsik engem ott a mondott napon és időben várjon, nemkülönben kérelmem arra is kiterjed, hogy a vendéglőben szintén csütörtök este a szobát megrendelni szíveskednének. Hogy a bontást másnap reggel azonnal megkezdhessek, elégséges számú szakavatott kezeletről kérem eleve gondoskodni.

Fogadja a Tekintetes Egyháztanács előzetesen is őszinte köszönetemet. Budapest, [18]93. március 19.

Fittler Kamill ör⁵⁵

9. Fittler Kamill 1893. április 24-én röviden ír, hogy a mennyezet szerencsésen megérkezett Budapestre, és nyugtát kér a lelkésztől a bontásnál használt faállványok és vaskapcsok kifizetéséről.⁵⁶

10. 1893. április 30., a maksai lelkész nyugtája.⁵⁷

Mindezek után a középkori templomot rövid idő alatt lebontották, és hozzáfogtak az új épület elkészítéséhez, amelyet 1895-ben fejeztek be és vettek használatba.⁵⁸ A falfestmények és a festett falmennyezet emléke csak Huszka József rajzai és fényképei alapján élt tovább és él napjainkban.

Ma a bemázolt faberendezésen végzett szondázás jelzi, hogy ép állapotban lehetne helyreállítani a stálm, az orgonakarzat és az ülőpadok mellvédjeinek eredeti kifestését. A helyiek jó szándékú igyekezetére vall a mennyezet megközelítő másolatának nemrég történt felszerelése és a Huszka József által készített falképmásolatok után megrajzolt – a mai templom arányaihoz képest miniatúrnek tűnő – Szent László-legenda részlet a templom északi oldalán. Egyébként minden fehér, ahogyan azt ma illőnek tartják.

János Mihály - Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly, 10, RO-520055

⁵⁵ Uo., 58.

⁵⁶ Uo., 83.

⁵⁷ Uo., 88.

⁵⁸ Mrpi. VIII. D. *Közigazgatási ügyek 1771–1935*, 1896, 2. *Az esperesi vizsgálati kérdőpontokra tett feleletek a Maksai ev. ref. egyházközsegből 1895-ik évről*, 33.

Irodalom

- ÁCS Piroska
1996 „Keletre magyar.” *Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete a kordokumentumok tükrében*, Budapest.
- BRAUNFELS, Wolfgang – KIRSCHBAUM, Engelbert (szerk.)
1974–1976 *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Rom–Freiburg–Basel–Wien [Reprint 1994].
- BALOGH Jolán
1943 *Az erdélyi renaissance*, I, Kolozsvár.
- DRĂGUȚ, Vasile
1974 Legenda „eroului de frontieră” în pictura medievală din Transilvania, *Buletinul Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă*, 1974/2, București.
1979 *Arta gotică în România*, București.
- FEJŐS Zoltán (szerk.)
2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*, Budapest.
- GERECZE Péter
1905 Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma, in: Báró Forster Gyula (szerk.): *Magyarország műemlékei*, I, Budapest.
- GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József
1995 *Székegyföldi vártemplomok*, Budapest.
- HUSZKA József
1885 A Szent László legenda székegyföldi falképekben, *Archaeologiai Értesítő*, V, Budapest.
1898 A bögözi (Udvarhely m.) falképek, *Archaeologiai Értesítő*, Új Folyam XVIII, Budapest.
- JÁNÓ Mihály
2007 Kire nyílaz a kun? Adalékok a Szent László-legenda ikonográfiájához, in: S. Lackovits Emőke – Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.*, 1. kötet, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 417–423.
- KERNY Terézia
2000 Szent László legendájának falképsorozata a maksai templomban (Katalógustétel), in: Mikó Árpád és Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, Budapest.
- LÁSZLÓ Gyula
1993 *A Szent László-legenda középkori falképei*, Budapest.
- LUKÁCS Zsuzsa
1980 A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben, in: Mezey László (szerk.): *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*, Budapest.
- MAGYARI György
2005 Emlékirat. A Maksai ev. ref. egyházközség temploma építésének története, in: Kerekes Jenő, dr. (szerk.): *Maksai Napok 2005*, Sepsiszentgyörgy.
- NEMES Mihály – NAGY Géza
1900 *A magyar viseletek története*, Budapest.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székegyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, III, Pest.
- RADOCSEY Dénes
1954 *A középkori Magyarország falképei*, Budapest.
- SEIBERT, Jutta (szerk.)
1986 *A keresztény művészet lexikona*, Budapest.
- TASNÁDI Zsuzsanna
2006 Falképek és templomi berendezések rajzai, in: Fejős Zoltán (szerk.): *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*, Budapest.

Levéltári források

- Maksai Református egyházközség levéltára. (MREhkLvt.):
- *Jegyzékek Azon dolgokról melyek meg nevezett Eklésia elől ülöi által köteleességek szerint elő vétetődnek és végeztenek eszerint: Julyus 1-o napjától, 1798.*
- I. 16. Közigazgatási ügyek.
- I. 15. Egyháztanácsí jegyzőkönyv.
- Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtár (KÖH):
- Műemlékek Országos Bizottsága iratok, 1893.
- Tervtár.
- Magyar Néprajzi Múzeum Antropológiai Adattár (NMAA):
- Fotótár.
- Magyar Tudományos Akadémia. Művészettörténeti Kutató Intézet:
- Regesza másolat gyűjtemény, Vallás- és Közoktatási Minisztérium iratai.
- Magyar Iparművészeti Múzeum:
- Adattár. Iktatókönyv, 1892–1893.

„Albirea” bisericii reformate din Moacșa

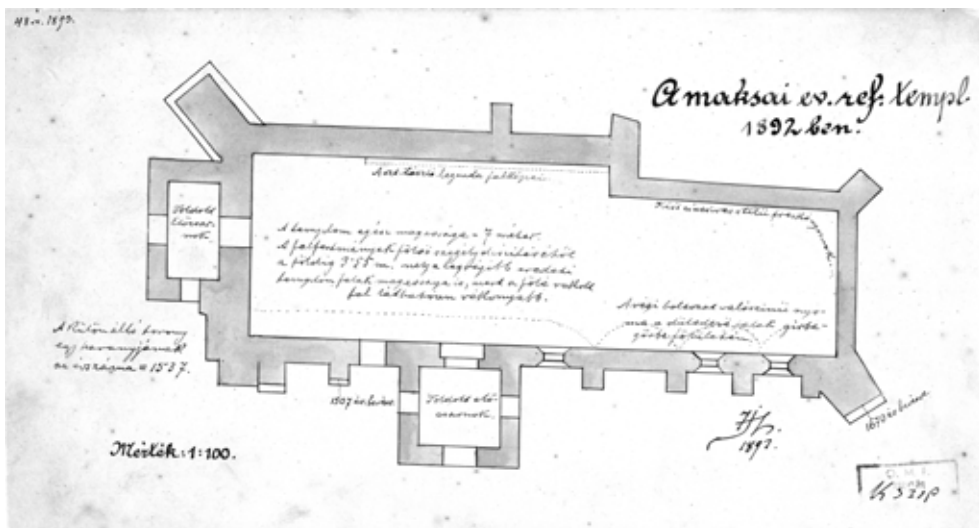
(Rezumat)

În secolele XIV și XV biserica din Moacșa a fost împodobită cu picturi murale. În urma Reformei biserica a trecut în folosința confesiunii protestante calvine, suferind în cursul veacurilor mai multe schimbări. Picturile murale medievale au fost acoperite cu var în timpul sec. al XVII-lea, interiorul bisericii fiind dotat în veacul următor cu mobilier din lemn bogat ornamentat cu picturi. În urma cutremurului de pământ din 1802 a început procesul de degradare a clădirii, aceasta fiind demolată în anul 1893. Premergător acestui eveniment, în 1892 József Huszka (1854–1934) a decopertat și copiat frescele de pe latura de nord a navei, care au reapărut de sub straturile degradate de tencuială și var. În același timp, pe peretele nord-estic al corului a mai descoperit și alte picturi gotice târzii, pe care însă nu le-a decopertat din cauza stării lor precare de conservare. În cursul reconstruirii bisericii tavanul din lemn pictat din anul 1766 a fost dăruit Muzeului de Artă Decorativă din Budapesta, piesele rămase din amenajare și mobilier, fronturile băncilor și galeriei de orgă fiind revopsite. Studiul trece în revistă documentele referitoare la frescele explorate, precum și la demontarea și transportarea tavanului pictat.

The „Whitewash” of the Protestant Reformed Church from Maksa

(Abstract)

The church from Maksa has been decorated with mural paintings during the 14th–15th centuries. During the Reformation period, in the 17th century the Medieval mural paintings were whitewashed, then in the second part of the 18th century the interior of the church was decorated with highly decorated wooden furnitures. The continuously deteriorating building was demolated in 1893, after the earthquake in 1802. Previously, József Huszka (1854–1934) had discovered and had copied the Medieval mural paintings being revealed out from the pouring doub- and painty-stratum on the North part of the nave. In he same time he had noticed that there were late Gothic mural paintings on the North-East wall, but he had not revealed them for their bad conditions. During the period of the restructuration of the church the decorated coffer ceiling dated from 1766, had been given away to the Museum of Applied Arts in Budapest, and the other parts of the furniture, the sittingbench and the organ balcony parapets had been repainted. This study is concludig the documents about the revealed mural paintings during the demolition period of the church and about the demolition and the removing away of the decorated wooden ceiling.

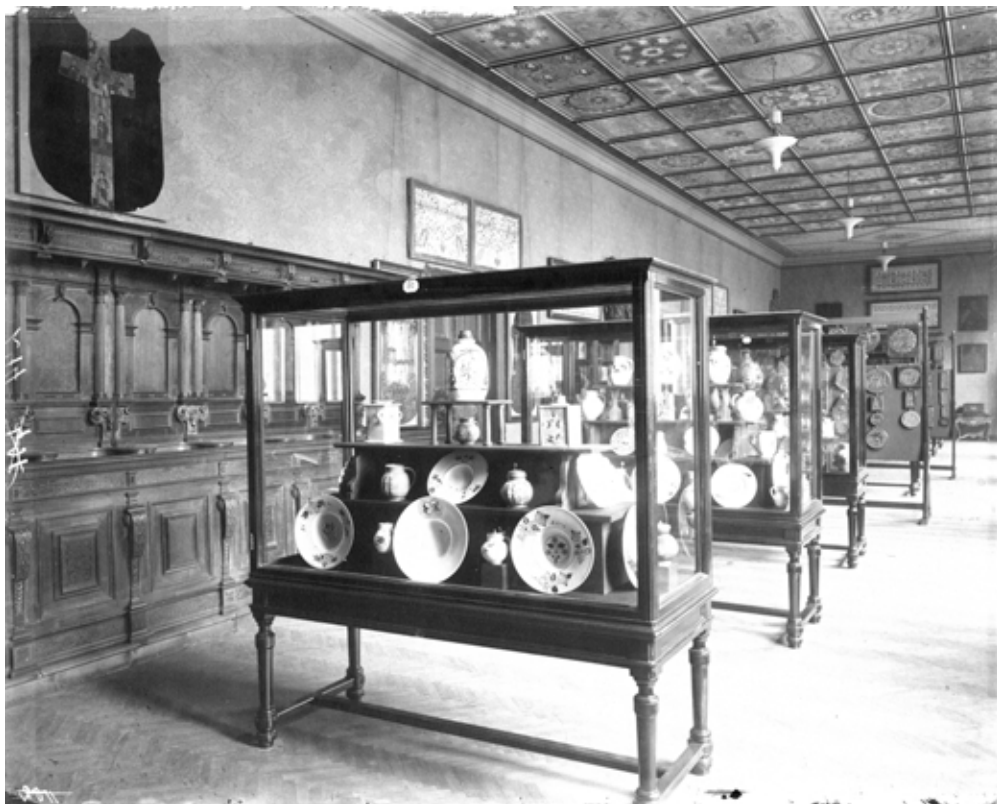
1. ábra A maksai református templom alaprajza 1892-ben

2. ábra A maksai református templom 1892-ben

3. ábra A maksai református templom falképei Háromszéken

4. ábra Iparművészeti Múzeum, „Magyar terem”

5. ábra Iparművészeti Múzeum, „Magyar terem”.